

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/392239>

Риндюк В. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права
Юридичного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Гришко О. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права
Юридичного інституту ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

СИСТЕМА ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВО: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

SYSTEM OF LAW AND LEGISLATION: CORRELATION OF CONCEPTS

У статті досліджується питання співвідношення системи права та законодавства в умовах сучасної правової системи України. Зазначається, що традиційно у юридичній науці співвідношення системи права та системи законодавства, як сукупності нормативно-правових актів, розглядається як зміст та форма. Однак, норми права, як елементи системи права, знаходять свій зовнішній вираз та закріплюються не тільки в нормативно-правових актах, а й в інших джерелах (формах) права, які існують в правовій системі тієї чи іншої держави. Для правової системи України, в першу чергу, таким джерелом права є нормативно-правові договори (як міжнародні, так і внутрішньодержавні).

Вказується, що уточнення змісту потребує і сам термін «законодавство», який на сьогодні не має свого однозначного розуміння у юридичній науці та практиці. Обґрунтовано, що законодавство України, як специфічна основна форма зовнішнього виразу норм права національної правової системи, є ієрархічною сукупністю нормативно-правових актів суб'єктів публічно владних повноважень, зокрема, і законів про ратифікацію міжнародних договорів, невід'ємною частиною яких є текст відповідного міжнародного договору. При цьому, звертається увага, що в Україні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є тільки одним із різновидів міжнародних договорів. Також, в національній правовій системі України мають місце і внутрішньодержавні нормативно-правові договори (адміністративний договір, колективний договір тощо).

Зазначено, в умовах сучасної правової системи України юридична наука має вивчати питання співвідношення системи права та системи джерел права як змісту та форми. Система джерел права включає в себе законодавство як підсистему нормативно-правових актів публічно-владних суб'єктів, корпоративну підсистему (як сукупність корпоративних нормативно-правових актів суб'єктів громадянського суспільства), а також нормативно-договірну, прецедентну, звичаєву підсистему тощо. Кожна із названих підсистем, зокрема, законодавство, є тільки однією із форм виразу системи права поряд із іншими формами; тільки однією із форм, яка організовує та виражає зміст системи права.

Ключові слова: *система права, норма права, система джерел права, законодавство, нормативно-правовий акт, закон, нормативно-правовий договір.*

In the article the question of correlation the system of law and the legislation in the modern legal system of Ukraine is studied. It is noted that traditionally in legal science the correlation the system of law and the legislation, as a set of normative-legal acts, is considered as the content and form. However, norms of law, as elements of the system of law, find their external expression and are enshrined not only in normative-legal acts but also in other sources (forms) of law that exist in the legal system of a state. For the legal system of Ukraine, first of all, such a source of law are normative-legal contracts (both international and domestic).

It is pointed out that the very term «legislation» needs to be clarified, which currently has no unambiguous understanding in legal science and practice. It is substantiated that the legislation of Ukraine, as a specific basic form of external expression of the norms of law of the national legal system, is a hierarchical set of normative-legal acts of subjects of public authority, in particular, and legislative acts on ratification of international contracts, an integral part of which is the text of the relevant international contract. At the same time, it is noted that in Ukraine international contracts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine are only one of the types of international contracts. Also, in the national legal system of Ukraine there are domestic normative-legal contracts (administrative contract, collective contract, etc.).

It is noted that in the modern legal system of Ukraine, legal science should study the correlation the system of law and the system of sources of law as content and form. The system of sources of law includes legislation as a subsystem

of normative-legal acts of public authorities, corporate subsystem (as a set of corporate normative-legal acts of civil society), as well as normative-contractual, precedent, customary subsystems, etc. Each of these subsystems, in particular, legislation, is only one form of expression of the system of law, along with other forms; only one of the forms that organizes and expresses the content of the system of law.

Key words: *system of law, norm of law, system of sources of law, legislation, normative-legal act, legislative act, normative-legal contract.*

Постановка проблеми. До навчальних посібників та підручників з теорії права практично завжди включається тема «Система права та система законодавства» в якій, зокрема, розглядається питання їх співвідношення. Традиційно зазначається, що їх співвідношення (чи скоріше взаємозалежність) є співвідношенням змісту та форми, де змістом виступає система права, а формою – система законодавства. При цьому, під системою права розуміється його внутрішня будова, що дістає свого вияву у поділі права на відносно самостійні, пов'язані між собою структурні елементи (норми права, інститути права, галузі права, підсистеми права), які у своїй сукупності утворюють цілісну органічну єдність. Відповідно, поняття «система законодавства» визначається як узгоджена сукупність нормативно-правових актів, які прийняті та діють у межах юрисдикції певної держави [1, с. 234-243].

Разом з тим, норми права, як елементи системи права, знаходять свій зовнішній вираз та закріплюються не тільки в нормативно-правових актах, а й в інших джерелах (формах) права, які існують в правовій системі тієї чи іншої держави. Тобто, законодавство є формою не всіх норм права системи права, є й інші джерела (форми) права. Зокрема, для правової системи України, в першу чергу, таким джерелом права є нормативно-правові договори (як міжнародні, так і внутрішньодержавні). У зв'язку з цим, потребує уточнення питання співвідношення системи права з системою джерел права взагалі, та законодавством зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням, в якому пропонуються нові підходи до питання співвідношення системи права та законодавства є дисертаційна робота Н.С. Хомюк. На її думку використання у юридичній науці та практиці поняття «система законодавства», яку трактують як сукупність нормативно-правових актів певної держави, не відображає сучасних реалій. Далі дослідниця зазначає, що незважаючи на використан-

ня у сучасній юридичній літературі терміну «система джерел права», все ж часто і дотепер застосовують термін «система законодавства», а в юридичній практиці його використання є усталеним. Для радянської системи регламентації це визначення відповідало її реаліям, оскільки в ній нормативно-правовий акт був основним і чи не єдиним джерелом права. Проте сьогодення потребує іншого бачення системи нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Відповідно, система права і система джерел права співвідносяться як зміст та форма. Система джерел права є поліструктурним утворенням і може включати в себе підсистему нормативно-правових актів (система законодавства, система підзаконних нормативно-правових актів), підсистему нормативно-правових договорів, прецедентну, звичаєву підсистему тощо [2, с. 33, 59-61].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питання співвідношення системи права та законодавства з врахуванням сучасної системи джерел права України.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні питання співвідношення системи права та законодавства, перш за все, необхідно уточнити сам термін «законодавство», який на сьогодні не має свого однозначного розуміння у юридичній науці та практиці. Зокрема, О.Р. Дашковська зазначає, що якщо узагальнити представлені в юридичній літературі підходи до визначення поняття законодавства, то можна виокремити такі: 1) під законодавством розуміють всі джерела норм права, встановлені або визнані державою; 2) під законодавством розуміють всі нормативно-правові акти держави; 3) під законодавством розуміють тільки акти вищих органів державної влади (парламента, президента і уряду); 4) під законодавством у вузькому сенсі слова розуміють сукупність діючих в країні законів [3, с. 34]. До цього можна додати ще один варіант визначення поняття законодавства України як ієрархічної системи нормативно-правових актів та міжна-

родних договорів України (наприклад, проект Закону про правотворчу діяльність № 5707 від 25.06.2021 р.).

У всіх наведених варіантах поняття «законодавство» визначається як сукупність (система) різних джерел права (законів, підзаконних нормативно-правових актів, міжнародних договорів тощо), а основна дискусія відбувається навколо питання: які саме нормативно-правові акти або й інші джерела права включати до цього поняття, а які ні.

Якщо законодавство ототожнювати з усією сукупністю джерел права певної держави, то в цьому випадку поняття законодавства втрачає сенс. Логічно тоді використовувати поняття «система джерел права», зокрема, як і пропонує Н.С. Хомюк [4, с. 36–37]. Або, С.В. Серьогін пише, що поняття законодавства навіть у найширшому значенні не охоплює такі джерела норм права, як звичай, релігійні канонічні тексти та судові прецеденти. За таких обставин доцільно запровадити в національну правову доктрину спеціальний термін для позначення поняття, яке б охоплювало всю систему джерел норм права, яким, на думку автора, може бути слово «праводавство» [5, с. 112–113].

Очевидно, що законодавство необхідно ототожнювати лише з певним видом джерел права. Н.М. Пархоменко зазначає, що найпоширенішим є поділ джерел права на нормативно-правові акти, правові прецеденти, правові звичаї, нормативно-правові договори. Рідше джерелами права називають релігійні норми, правову доктрину, принципи права [6, с. 122, 150–151].

Оскільки, термін «законодавство» походить від слова «закон», а «закон» належить до нормативно-правових актів та є основним з них, то термін «законодавство» слід пов'язувати саме з нормативно-правовими актами. Необхідно взяти до уваги і словотвірне значення слова «законодавство», відзначивши, що воно є спільнокореневим зі словом «закон», а отже ці слова пов'язані спільним лексичним значенням. При цьому іменник «законодавство» є збірним іменником, тобто іменником, що виражає сукупність (множинність) однакових або подібних предметів, що сприймаються як одне ціле. Словотвірне значення у збірних іменниках виражається відповідними суфіксами, зокрема і суфіксом -ств(о) [7, с. 183]. Виходячи з цього, законодав-

ство є «збірним» поняттям – сукупністю (множинністю) законів.

Проте поняття «закон» також на сьогодні не має однозначного розуміння у юридичній науці та практиці та розглядається у широкому та вузькому значенні. У «широкому» розумінні законами називають всі нормативно-правові акти, а у вузькому, власному його розумінні – нормативно-правові акти вищої юридичної сили [8, с. 58–59]. Наприклад, в Рішенні Конституційного Суду від 11.07.1997 р. № 3-зп (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України) зазначено, що аналіз тексту Конституції України свідчить про те, що термін «закон» вживається в ній як у широкому, так і вузькому значеннях. Отже, виходячи з цього, в сукупності джерел права можна виокремити законодавство як сукупність нормативно-правових актів.

Разом з тим, відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тут слід зазначити наступне: згідно ст.ст. 8, 9 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. Верховна Рада України дає згоду на обов'язковість міжнародного договору за допомогою ратифікації. Ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. Відповідно, міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України шляхом прийняття закону України про його ратифікацію, є складовою частиною цього закону, а отже і національного законодавства України як сукупності всіх нормативно-правових актів. Зазначене, ще раз підтверджує, правильність розуміння поняття «законодавство» як ієрархічної сукупності нормативно-правових актів, в тому числі і законів про ратифікацію міжнародних договорів, невід'ємною частиною яких є текст відповідного міжнародного договору.

Однак, слід зазначити, що сьогодні в Україні нормативно-правовий договір як джерело (форма) права має досить широке застосування, і міжнародні договори України, ратифіковані Верховною Радою України шляхом прийняття закону про ратифікацію, є тільки одним із різно-

видів міжнародних договорів України (ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України» визначає види міжнародних договорів України). Також, в національній правовій системі України мають місце і внутрішньодержавні нормативно-правові договори. Наприклад, в останні роки набула поширення дискусія щодо можливості розгляду у ролі джерела права адміністративного договору [9, с. 159-160], визначення якого міститься в п. 16 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України. Колективний договір у трудовому праві є найпоширенішим на сьогодні внутрішнім нормативно-правовим договором. Ці нормативно-правові договори складають окрему підсистему нормативно-правових договорів, в якій знаходять свій зовнішній вираз норми права. Отже, нормативно-договірна підсистема є однією із форм виразу системи права в національній правовій системі.

Відповідно, в сучасних умовах в теорії права необхідно досліджувати не питання співвідношення системи права та законодавства (системи законодавства), а більш загальне питання співвідношення системи права і системи джерел права. Кожна з підсистем системи права існуюча в тій чи іншій державі, зокрема і законодавство як сукупність нормативно-правових актів, є тільки однією із форм виразу системи права в національній правовій системі.

Також, якщо законодавство розглядати як сукупність нормативно-правових актів, то виникає питання про те чи всі нормативно-правові акти, які є в правовій системі певної держави, охоплюються поняттям законодавства, або існує певний критерій на підставі якого одні нормативно-правові акти включаються до законодавства, тобто є «законодавчими», а інші ні («незаконодавчими»).

Першим «законодавчим» критерієм є те, що в державі є два суб'єкти нормотворчості, які приймають нормативно-правові акти – публічна влада та громадянське суспільство. Поняттям законодавство, на нашу думку, охоплюються нормативно-правові акти публічної влади. Нормативно-правові акти суб'єктів громадянського суспільства – це сфера корпоративної нормотворчості, яка формує корпоративну підсистему (сукупність корпоративних нормативно-правових актів) в системі джерел права. О.К. Петровська зазначає, що нині юридичною наукою

і практикою визнається важлива роль недержавного регулювання у створенні та функціонуванні внутрішньо узгодженої правової системи. Корпорації та інші недержавні об'єднання, які здобули на певному етапі державно-правового розвитку сферу автономного регулювання, в межах якої вони є вільними від державного втручання, самостійно визначають напрями своєї діяльності, виробляють норми своєї поведінки. Такі норми отримують формальне закріплення у корпоративних актах, кількість і різноплановість яких є дуже широкими, оскільки кожне недержавне утворення у процесі своєї щоденної діяльності створює, змінює і припиняє дію тих чи інших корпоративних норм. Це дає змогу говорити про те, що з'явилась особлива діяльність зі створення корпоративних актів – корпоративна нормотворчість [10, с. 18].

Якщо розглядати законодавство, як сукупність нормативно-правових актів органів та посадових осіб публічної влади, то різні нормативно-правові акти походять від різних суб'єктів нормотворчості, а отже володіють різною силою (юридичною силою), що залежить, в першу чергу, від їх правового статусу, а отже і обсягу владних повноважень. Зокрема, Я.М. Магазинер писав, що у будь-якій державі різні органи влади мають різну силу авторитету, тобто право підпорядковувати своїм велінням як громадян держави, так і посадових осіб. Таким чином, створюється ієрархія влади та ієрархія актів, що виходять від неї та є різними за своєю юридичною силою [11, с. 74–76].

Отже, другим «законодавчим» критерієм є юридична сила того чи іншого нормативно-правового акта органів або посадових осіб публічної влади, що залежить від правового статусу суб'єктів нормотворчості (меж їх компетенції). На верхніх сходинках ієрархії розміщуються нормативно-правові акти, що мають вищу юридичну силу. Найвищу юридичну силу має основний закон держави (конституція) і конституційні закони, які доповнюють її положення. Наступними є закони – нормативно-правові акти вищої юридичної сили, що приймаються відповідно до особливої процедури парламентом або безпосередньо народом і регулюють найважливіші суспільні відносини. На нижчих сходинках ієрархії розміщуються підзаконні нормативно-правові акти, що за своєю юридичною силою

поступаються законам, приймаються уповноваженими на це суб'єктами нормотворчості на основі та на виконання законів і не повинні їм суперечити. До них належать, зокрема, постанови парламенту, укази президента, постанови уряду, накази міністерств тощо, які мають нормативний характер.

Відповідно, поняття законодавство можна визначити на різних ієрархічних рівнях. На першому вищому ієрархічному рівні законодавство можна розглядати як сукупність законодавчих актів (нормативно-правових актів вищої юридичної сили). На другому ієрархічному рівні законодавство можна визначити як сукупність нормативно-правових актів вищих органів публічної влади (парламенту, президента, уряду). На третьому ієрархічному рівні законодавство може бути визначено як сукупність нормативно-правових актів вищих органів публічної влади та центральних органів виконавчої влади. На наступних нижчих ієрархічних рівнях до законодавства можуть включатися нормативно-правові акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (тобто, нормативно-правові акти, які діють не на території всієї держави, а на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць).

На нашу думку, саме такий підхід може бути покладений і в основу вирішення дискусії щодо розуміння поняття «законодавство», оскільки критерій «законодавчого» в цьому випадку є чітко визначеним – це юридична сила того чи іншого нормативно-правового акта, що визначається правовим статусом публічно-владного суб'єкта нормотворчості. Однак, для того щоб поняття законодавство набуло однозначного розуміння в юридичній науці та практиці, воно повинно мати свою офіційну дефініцію в спеціальному законодавчому акті (наприклад, в законі про нормативно-правові акти або про правотворчу діяльність).

Таким чином, система джерел права включає в себе законодавство як підсистему норма-

тивно-правових актів публічної влади, а також корпоративну, нормативно-договірну, прецедентну, звичаєву, підсистеми тощо. Кожна із названих підсистем є однією із форм виразу системи права.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, в сучасній правовій реальності в межах теорії права необхідно піднімати та вивчати питання співвідношення не системи права та система законодавства, а більш загальне питання співвідношення системи права та системи джерел (форм) права. Система права та система джерел (форм) права співвідносяться як зміст та форма. Система джерел права включає в себе законодавство як підсистему нормативно-правових актів публічно-владних суб'єктів, корпоративну підсистему (як сукупність корпоративних нормативно-правових актів суб'єктів громадянського суспільства (тих, які не мають публічно-владних повноважень), а також нормативно-договірну, прецедентну, звичаєву підсистеми тощо. В правовій системі певної держави кожна із названих підсистем, зокрема, законодавство, є тільки однією із форм виразу системи права поряд із іншими формами; тільки однією із форм, яка організовує та виражає зміст права. При цьому, питання взаємодії та співвідношення названих підсистем системи джерел (форм) права на сьогодні є практично не дослідженим у юридичній науці.

Щодо поняття законодавства України як специфічної основної форми зовнішнього виразу норм права національної правової системи, то останнє є ієрархічною сукупністю нормативно-правових актів суб'єктів публічно владних повноважень та міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України. По іншому, законодавство України є ієрархічною сукупністю нормативно-правових актів суб'єктів публічно владних повноважень, зокрема, і законів про ратифікацію міжнародних договорів, невід'ємною частиною яких є текст відповідного міжнародного договору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студію-юристів / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С.В. Бобровник. Київ: Юрінком інтер, 2021. 596 с.
2. Хомюк Н.С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 217 с.
3. Дашковська О.Р. Системність законодавства як його конститутивна ознака. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-2(1). С. 34-37.

4. Хомюк Н.С. Співвідношення поняття системи джерел права із суміжними поняттями. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №4. С. 36–38.
5. Серьогін С.В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування. Монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т.К., 2014. 124 с.
6. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»». 2008. 336 с.
7. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С.О. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ та ін.; за ред. С.О. Карамана. К.: Літера ЛТД, 2011. 560 с.
8. Риндюк В.І. Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти: монографія. К.:КНЕУ, 2021. 407 с.
9. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Петровська О.К. Корпоративні норми в регулюванні діяльності інститутів громадянського суспільства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2019. Т. 30(69), № 6. С. 18-22.
11. Магазинер Я.М. Избранные труды по общей теории права / Отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.К. Кравцов. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 352 с.